

Виолета РУСЕВА

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България

v.ivanova@uni-vt.bg

СЕМАНТИЧНИТЕ ФОРМУЛИ

Violeta RUSEVA

St Cyril and St Methodius University of Veliko Turnovo, Bulgaria

v.ivanova@uni-vt.bg

SEMANTIC FORMULAE

The article gravitates around the assumption of examining literary studies in long-term historicity. Semiotized are universalizing cognitive syntheses on the basis of formulae – models and mental operations, applied to immensely broad cultural area by the Russian scholar of the 19th century A. N. Vesselovsky. The poetic-semantic field of study is defined in the work of the cultural historian through stages of repetitiveness, areas of cultural memory and the existence of poetically common loci. At different time points of the scientific field, with a different conceptualization, same-type questions are actualized and cognitive operations and semantic procedures are repeated. The accumulation, the preservation and the systematization of factual archives is an issue posed by positivism of the 19th century to the cultural semiotics in the 20th century (U. Eko, Y. Lotman, B. Uspensky, V. Ivanov). The answer of semiotics is the amassment of information in the field of culture to be handed down to and preserved through semiotizing models. Introducing a new metalanguage in science that relates to cognition theory is one such solution.

Keywords: Vesselovsky, Lotman, cognitive systems, cognition theory, semantic formulae

Би могло да се уточни – семантични формули в познавателното поле на литературната наука, културноисторически конкретни и с висока степен на универсална валидност. За подобна пределност на поетическото и мисловното е необходима увереността на огромен фактологичен материал на словесна повторимост. Въпрос, който литературната наука се опитва да реши по различен начин от последните десетилетия на XIX в. до съвременни литературоведски теории.

За базис на наблюденията използвам изследванията на руския учен от XIX в. А. Н. Веселовски, убедителен пример за вдъхновения позитивизъм на тогавашния научен контекст. В неговите проучвания са анализирани описания на древни и запазени от миналото ритуали и обреди, без те да са проучване на семиозиса на архаични практики в културата. Привеждат се примери от широк

географски ареал, без да са етноложки изследвания. Множеството позовавания на Омир и Софокъл, на Овидий и Вергилий не ги нормират като класическа поетика. Използването в тях на египетски легенди, персийски сказания, ирански предания, китайска поезия не води до цивилизационни наблюдения. Необичаен усет за поетическа изразителност при представянето на множество образци на народната словесност, добро познаване на средновековните култури в техните отлики – това е изследователска мощ отвъд събирателството. Да се посочат малко проучени тогава епоси като „Еда”, „Калевала” не е научна екзотика, а действително предстоящи нови проучвания. Не особено разгърнато аргументирани, но Веселовски държи да изтегли проекция и към новите литератури. Като имаме предвид примерите, приведени като аргументация, като се вгледаме в редовете от поетически образци, които цитират определени словесни цялости, ще разберем какво означава противоречието между разширяване на обхвата на изследване и отлагане на обобщаващите изводи за бъдеща работа.

Същевременно – не бихме могли да сведем цялата тази фактология просто до примери. Още по-неоснователно – до суров материал. Мисълта на изследователя обхваща множество координати на културни системи. Движи се между тях в познавателни синтези, така че разнородността на отделните културни феномени да не изличи тяхната специфика, разнообразието на приведените словесни образци да не се изгуби, сведено до лаконична формула. Избрана е определена позиция на подбор и свързване на фактите с оглед на поетикоспецифичното. При множеството, отчетливи и разрастващи се с обхвата на примерите специфики, при историческата подвижност на художественото, което може да бъде втвърдявано до синтези, но наблюдавано само като променливост, да се открие поетикоспецифичното в исторически разрез, оказва се, съвсем не е лесна задача. Още повече – при изследователско усилие, насочено от плътността на множество конкретизации да бъдат изведени синтези, винаги сводими до отделно специфичното (без да го обезличават или изличават), но в които може да се мисли художествено обобщеното. Това е линия на мисълта, която предполага да бъде завършена в семиотизиращ модел.

Веселовски има търпение да работи в детайлизация на поетическото при всеки отделен феномен. Интересува се от повторителността, също така – от разграничаване на нейните прояви. Наблюдава словесните повторения като семантични и сюжетни формули, като повествователни конструкции. Откроява поетическото винаги в исторически контекст. Анализира речевото удвояване при разлагане на хорическото начало до песенно изпълнение в диалогическата структура на древни обреди. Разглежда повторимостта като социокултурно битие на устната словесност и като контекст на изпълнение/възприемане. При подобно навлизане в социалната функция на художественото започва да работи различимостта делнично/художествено, действителност/изкуство.

Ако е постижима позитивистичната утопия за запълнено фактологично поле, изследванията на Веселовски в това отношение са напълно в разбиранията на научния контекст на XIX в. Точно тази пределност на доказателствата позволява откритите систематизиращи релефи да бъдат сведени до знак на художествените феномени. „Нещо от рода на алгебрически знаци”¹, пише Веселовски, като има предвид семиотизацията на езика в исторически план.

При изследване на отношението устна/писмена култура гласът е естетически феномен. Възкликът като първичен емоционален език, гласовите изяви, пеенето в синкретичното изкуство; хорът като елемент на архаичната практика, песента, амейбейното и антифоничното пеене в ритуални действия и жанрове на народната култура; усилията на слушането, забравянето, вариантите като феномени на устното разказване, стихията на импровизациите, подвижността на редакциите – към всички тези явления на устната словесност в изследванията на Веселовски има, в някои случаи – предположения, в други – конкретни и детайли наблюдения.

Едновременно с това – писмеността, смята Веселовски, е различна културна система и всяка от нейните прояви, ако бъде съотнесена с устното битие на словото, изисква генеалогическа проекция в собствената ѝ системност. Подходът на непрекъснато провеждани диференциации прави възможно извеждането на поетологически принципи, от една страна, достатъчно универсални, за да имат валидност в пространна историчност, от друга – разкрити като непрекъснато променящи се исторически. Историческата поетика осветява необгледани дотогава зони между устната и писмената поетичност. Според Веселовски, от една страна: високата степен на повторителност е присъща за „условността на народната поетика”². От друга: „Езикът на поезията, подновявайки графическия елемент на думата, я връща, в определени граници, към тази работа, която някога е извършил езикът”³.

Графемата е рязък преход от плана на устната словесност и отваряне на друг план – на литературата. Диференцират се типове поетика на устното и писменото слово. Работата на езика е работа по смисъла. Поетическите зони с висока степен на повторимост са исторически произведени. Това са „обща места”, маркирани от поетическия стил, норми на жанра, типове условност в литературата. Условност е също така категория, „изработваща се исторически”. Бунтът на романтиците срещу класическата условност – протестът „в името на по-свободните форми на народната песен всъщност е обрат от една условност към друга”⁴. Естетиката на романтизма използва народопесенния изказ (бихме казали – вторично), привеждайки една поетичност в друга.

¹ Веселовский, А. Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля (ЖМНП, 1898). – В: Веселовский, А. Н. Историческая поэтика. Москва: Высшая школа, 1989, с. 106.

² Веселовский, А. Н. Три главы из исторической поэтики (ЖМНП, 1898). – В: Веселовский, А. Н. Историческая поэтика. Пос. изд., с. 282.

³ Пак там, с. 277.

⁴ Пак там, с. 281 – 282.

В позитивистичния уклон на своя научен контекст Веселовски споделя възможност за архивиране на повторимостта на художествената словесност. Допуска прилагане на „статистика на общите места” (при това в широк културен обхват). Но и в характерния си начин на мислене проблематизира: „В такава статистика винаги ще има недостатъци, ще се явят и нови категории въпроси”⁵.

Генезисът (въпрос, който науката във „века на Дарвин” смята задължителен за обсъждане) освен исторически план, чезнещ в допускания за начало в архаиката, предполага и положен в същността на словесното изкуство механизъм на отново и винаги самозараждане на поетическото. Веселовски го открива в т. нар. „малки стилистически форми”, по предположение – „самозараждащи се в началото на всяка поезия”⁶. Словесната поетичност е работа над езика. Това, което Веселовски интерпретира във връзка с генезиса като „самозараждане”, е същностно близко до разбирането (в съвременен литературоведски език) за „създаване на смисъл”, „произвеждане на смисъл” в неповторимостта на поетическото творене.

Семантични формули

Всеобхватната културна география и продължителното времетраене редуцират аргументацията до лаконизма на отделни примери. Бихме определили подобен подход като историческа поетика на фрагмента, но систематизиращата мисъл, която откроява познавателни релефи, не позволява това. През пластове епохи изследванията на Веселовски „улавят” повтарящи се семантични структури. Тръгва от предположението за *архаично ядро*, в което са втвърдени устойчиви поетически формули или редуцирани сюжетни мотиви, като се интересува от непрекъснато протичащите *изменения*.

Метафората за жив организъм, характерна за XIX в., растителната стилистика, отнесена към езика и думите, застиват. Полетели като отронени листа, думите спират, синтагмите не са растящи клони, смисълът е вкаменен. Повторителност с много висока степен на вариантност обезпечава смисъл извън контекста/контекстите. Променящата се историческа семантика е станала константна. Това са пределно лаконични, кратки като прорязваща мисъл поетико-семантични ядра. Стилистични рудименти под пластове време. Застинали фрагменти без връзка с цялото. Семантични вкаменелости извън конкретния културен код. Устойчиви под исторически променящите се пластове смисъл, те са очердания на „скелета на битието”, „пунктири” в релефа на познанието. Спящи в смисъла, оживяват, когато плътността на времена, места, събития и хора ги събудят. Различните контексти преобразуват изричането, разбирането, осмислянето, но ядрото остава непроменящо се. Листата думи не са изсъхнали, растат зелени семантични клонки, смисълът казва друго.

⁵ Пак там, с. 283.

⁶ Пак там, с. 280 – 281.

Веселовски ги нарича „формули”. В „Три глави из историческа поетика” показва как чрез познавателни операции на метафоризиране се произвеждат семантично устойчиви синтези, които могат да бъдат редуцирани до архаично мисловно ядро. Без да произхождат от него или от предшестващи поетически аналогии, те се съотнасят с тях чрез дълбинни универсалии.

Да започнем от изначалната връзка между човек и природа. От антропоморфното съзнание на древния човек в разгърнат исторически ред универсална **формула** е усвояването на **Природата**, преобразуването ѝ, превръщането ѝ в част от **Културата**. В променящите смисъла контексти лаконичният словесен изказ е винаги един и същ, когато Поетът цитира Природата, когато Поетът пише в естетическата система на Пчелата. Когато запазва способността да чува как расте тревата.

Метафоричната производимост на връзката дърво – лист – мисъл Веселовски проследява, разгръщайки смисъла през листо на дърво до лист на книга. **Дърво – човек – книга** можем да семантизираме като познавателна **формула** на енциклопедичността на битието. Природната неограниченост на растежа е семиотицизирана проекция на универсалността и всеобемността на познанието. Структурата на дървото е семиотично универсален и исторически променящ се образ на организирането и класифицирането на знанието (У. Еко⁷).

„Ключ от клетка” е поетико-тематично ядро, изведено от Веселовски от множество образци на различни култури. Във формулата се съдържа семиотичен потенциал за код. Ако бъде мислена като **инкорпориран във фрагмента код**, въпросът е как тази семантична **формула** се отнася до фрагмента и до цялото. Примерите, приведени от Веселовски изключително от народнопоетичната словесност, поставят въпрос и как работи кодът при по-късни културни пластове.

Когато анализира смяната на семиотичните системи от Античност към Ранно средновековие, С. Аверинцев посочва едновременно осъществяващо се връщане към „първоначалната невинност”, към „първозданното”, към „най-древния стадий на словесното изкуство”. Нарича този културноисторически феномен „поетика на загадката”. И постановява: за „разгадаване загадката на мирозданието, неведома за езичниците, и разгадаване загадката на Писанието” е необходим ключ „към два вида текст: към универсума, четен като енигматична книга, и към „Книгата”, разбирана като целия универсум”⁸. Примерът е даден с изключителна синтетичност относно конкретната историчност. Едновременно с това е семиотичен синтез – изискването за двоен ключ, двойният такт на осмисляне (смяна и връщане) е универсален рефлексивен модел при смяна на културните системи.

⁷ Еко, У. Семиотика и философия на езика. София: Наука и изкуство, 1993, с. 68 – 99.

⁸ Аверинцев, С. С. Символика раннего Средневековья (К постановке вопроса). В: Семиотика и художественное творчество. Москва: Наука, 1977, с. 319 – 320.

Тематичната формула на желание: „ако бих бил...” – Веселовски разгръща като предикатна конструкция с множество производни варианти. В смислово обемащ план това е екзистентна универсалия. „Ако бих бил” е желана условност на „съм”, семиотична битийна тоталност, произвеждаща множество субектни проекции между реално и искано, между действително и въобразено. От друга страна, пожелателното „колкото... – толкова...”, разгърнато в не по-кратка поредица от примери на различни словесни култури, е също така – семантична формула. Оглеждащите се съответствия „колкото/толкова” между природа и човек, между небе и земя, между възможно и невъзможно са обектни проекции на множественост. Колкото и да са различни тематично, двете поетически формули могат да бъдат сведени до семантична *формула* за *множественост*. В тях се съдържа смислова универсалия за свят. Съдържа се самата семиотична възможност за създаване на светове чрез повторения, увеличаване, смаляване, разрояване, огледалност, преобразяване. Редуцирани са пораждащата семиотичност и диференциращото различие на умножени съответствия. Въобразени, виртуални, проективни светове в гранична положеност с реалността. Други, същите като (...). „Структурален кръстопът” (У. Еко⁹), на който Аз-ът се оглежда (изгубва) и определя.

От архаичното отделяне на субекта от природата, от света, от другите до винаги запазващата се връзка с тях – остава вкаменено, затрупано под исторически пластове език, поетико-семантично ядро за множественост. Универсална формула на умножени субектно/обектни проекции на най-крехката единственост – конкретния човек и универсалния Аз. В контекстуалните ограждения на преобразуващ се смисъл семантичната формула се събужда и оживява поетически. Винаги когато човешкият образ е на дъното на кладенец. Когато водата открадне лика на човека. Когато сянката се отдели от човека и тръгне към него. Същото е винаги друго. Семантиката е производно на свързаност и конфигурация. Разбираме и помним в контексти. Именно различието на контекстите (времеви, исторически, културни) гарантира наличието на поетически общи места, на устойчиви семантични формули, които ще разгърнат и произведат различен смисъл.

Познавателни апории

Съотнесени към съвременната литературна наука, изследванията на Веселовски са показателни в очертаването на апории, през които познанието минава в исторически ред. Привеждайки като доказателство словесни образци на различни култури, епохи, контексти, проучванията по историческа поетика аргументират определени тези чрез противоречието между *част* и *цяло*. Твърдението, че частта представя цялото, когато съдържа в себе си същностни негови отношения, когато между отделните съставни има не механични връзки, а такива, които изграждат единство, е предварителна логико-познавателна

⁹ Еко, У. Семиотика и философия на езика. Пос. изд., с. 224.

процедура. При наличието на тези два плана може да се каже, че част и цяло се представят взаимно на основата на смислово-структурен принцип. Разглеждането на частта като културен знак обаче изисква изследователска позиция, която включва отношението с цялото в процес на семиозис. Само при дефинирани културно-типологически отлики в исторически план фрагментът участва в смислово производство относно конкретен контекст, времева определеност, дадена култура.

Неразрешимост, в която също така сме въввлечени, е между поетическия *език*, разгъващ се в пределна абстрактност и историческа пространност, и винаги конкретния *текст*. Антиномията език/текст е мисловна провокация. Езикът позволява пределна обобщеност, категориално свързване със същността на мисленето. Текстът – дори на понятийно ниво чрез идеята за затвореност препраща към конкретното. От друга страна – дефиниран чрез естетическата си функция (Якобсон), езикът на литературата е условен, от специфичен разред. Въпросът е може ли художественият език в надреден синтез, в най-висока линия на абстрахираност да бъде разглеждан в историческа проявеност? Осъществяващ се в отделното (различни литератури, автори, творби), езикът не остава ли винаги в конкретността на текстовете/текста/част от текст?

Познавателните апории синтезират неразгърнато или предстоящо да се разгърне знание. Мисловни полоси, те трябва да бъдат обследвани, а не преминати. Историческата поетика предполага вкаменени жанрови формации, застинали риторични обрати, стилкови втвърдявания, поетико-словесни функции, които могат да бъдат редуцирани спрямо архаичния синкретизъм. Веселовски работи винаги с исторически конкретизации. В неговите изследвания археологията на знанието се осъществява в конфликт между *доисторическия* синкретичен модел на словесното изкуство и *историческите* конкретизации, съотнасяни с него.

Научната система на Веселовски, от една страна, показателна за мисловността на XIX в., от друга – в удивяваща близост с познавателни парадигми на предстоящия XX в., е изключително интересна по отношение на назовавания, които набавят смисъл, проблематизирайки понятия. По отношение на жанра – на пръв поглед изцяло е във властта на емпирията. Разточителството на отделното сякаш измества генерализиращите тезиси. Жанровата аргументация пребивава в познавателната стихия на именуването не просто на различни, а на твърде специфични словесно-структурни формации. Забравените, останали в миналото жанрове са структурно-семантични ядра от различни култури и епохи, цитати от исторически пластове, инкрустирана поетичност в пластове време. Веселовски не остава до историческата екзотика на жанрови номинации чрез всички тези, застинали в античността, вкаменени във времето, някои запазени само като название без знание за жанровата структура, други – недостигнали до днес образци или само отделни фрагменти. Жанровите формации са изследвани с оглед на песенното начало, определящо тяхната структура, и в проявление на диалогичния принцип. Показана е обективна наличност на

„памет”, която се закрепя за названието (и понякога остава само в него). В някакъв смисъл – това е архив на най-малкия морфологичен елемент в исторически културни системи, които могат да бъдат реконструирани. Открояването на разнородни културни пластове не достига до Бахтиновата идея за „памет на жанра”, но я подготвя. Редуциран неизменно в анализа до диалогичния принцип като мирогледен определител, жанрът е между нормата и променящата се поетико-историческа функция. От съвременна литературоведска позиция: мисленето за жанровете като маркери на историческата динамика, осъществяващи отношението устойчивост/трансформативност в литературната системност, е подготвено от историческата поетика. Веселовски полага жанровия анализ между архивирането на образци и наблюдения върху функционалността. Остава да бъде поставен въпросът за културноисторическия код, без който жанровете (тези винаги специфични речеве, словесни актове) не биха могли да бъдат разчетени.

Историческа поетика на научното познание

Диалогичната същност на устната словесност, изследвана като пространна художествена практика, е изведена от Веселовски до обобщения – синтети. Когато „диалогичност” в специфичната употреба на Бахтин придобива смисъл на понятие, общоупотребимо в съвременната литературна наука, базис на подобно семантизиране е проведената диференциация между устно и писмено битие на словото. По допускане в научното поле работят същите, както в културната памет, механизми на повторимост и пресемантизация. Стъпяването на емпирията до познавателни синтети предполага възможността работни хипотези да бъдат последващо концептуализирани, думи в работен смисъл и обичайна употреба да придобият по-късно функцията на понятия.

„Топи”-те като семантични зони на доказателственост с „общи” и „специфични” доводи са обстойно аргументирани в „Реторика” на Аристотел. В съвременния понятиен речник при употребата на „обща места” е проведена пресемантизация в литературоведски смисъл. Произвеждането на поетологическото значение на понятието „обща места” може да се наблюдава при Веселовски. Метафорични ореоли на думите се създават контекстуално и исторически. Повече в полето на историческата поетика, отколкото на историческата семантика, е да се направи видима линията от образни преноси при метафората към степени на абстрактност при понятието. Веселовски работи с примери от различни културни редове, епохи, типове култури, като от пространната фактологичност извежда синтети с висока степен на абстракция, изтегля видими релефи на историческа трансформативност. Можем да определим (разбира се, в порядъка на свободна асоциативност, която ни помага да преминем през сложни редове на съответствия) работата на мисълта (и езика) в изследванията като своеобразна *историческа поетика на научното мислене*.

Поетико-семантичното поле на изследване е отграничено от работата на културния историк в непрекъснато протичащи диференциации, провеждани аналитико-синтезни операции, извеждане на поетологически принципи. Дефинирано е от степени на повторимост, зони на културна памет, наличие на поетически общи места: семантични формули, образни ядра, микроядра на сюжети.

Семиотичните идеи на ХХ в. са яростни, насоките са разнопосочни, а научните граници – разкъсвани от противоречия. Изследванията на Веселовски може да бъдат поставени в перспективата на семиотика, която разгръща научните си принципи в полето на културата, без да подменя същността на предмета. Изследването на семиотическия механизъм на културата, семантиката на типа култура, типологическото изучаване на културата от Ю. Лотман, Б. Успенски, Вяч. Иванов, В. Топоров семиотизира литературоведското познание. От началото на 70-те години, когато тези проучвания започват, теоретикът на Тартуската школа Лотман свързва бъдещето на семиотиката като наука с функциите на културата по съхраняване и предаване на „памет“.

В „Статии по типологии култури“ (1970) Лотман поставя семиотизиращите процеси в културата в отношение към „елементарния модел на социологическите структури“. Допуска, че както в материалното производство натрупването предшества обмяната, в същата връзка са информация и комуникация. Цитирайки идеи на Маркс, Лотман интерпретира като знаков характера на обмяната, съотнасяйки го с комуникацията като „социална реализация“ на нарастващата информация¹⁰.

Усвояването на света и „превръщането му в текст“¹¹ е исторически непрекъснат процес: в културата човекът е създател на текстове (в общ семиотичен смисъл), изпраща и получава съобщението, владее кода. Анализът, който Лотман прави на „култура“ и „информация“, поставя акцент върху човешкото измерение и така осъществява връзка между създаването на културна организация и комуникация. Между семиотичния пренос на идеите на Маркс в полето на информацията и по-късния интерес към тезите на Сосюр за пресичането на език и реч, Лотман запазва „семиотизацията на комуникативния процес“¹² като акцент на своите изследвания.

Във „Внутри мыслящих миров“ (1999) пише: „В системата, разработена от Сосюр и задълго определяща насоката на семиотическата мисъл, е очевидно предпочитанието на изследвания на езика, а не – на речта, на структурата на кода, а – не на текста. (...) Всичко, което е релевантно в речта (resp. текста), е дадено в езика (resp. кода)“¹³. Анализът на текста като „смыслепопораждащо устройство“

¹⁰ Лотман, Ю. М. Статии по типологии култури (Тарту, 1970). – В: Лотман, Ю. М. Семиосфера. Санкт-Петербург: Искусство, 2001, с. 394 – 395.

¹¹ Пак там, с. 398.

¹² Пак там, с. 395.

¹³ Лотман, Ю. М. Внутри мыслящих миров (първо изд. на англ. език – 1990; на руски – 1999). – В: Лотман, Ю. М. Семиосфера. Пос. изд., с. 155.

го превръща за възприемателя в „метонимия на реконструиремо цялостно значение”. А определянето на текста като „кондензатор на културна памет”, като „сума от контексти”, които са „инкорпорирани в него”¹⁴, може да бъде приложено към всяко ниво на информационното поле – език/реч; код/текст¹⁵.

Ако високата степен на абстрахираност на семиотичните изследвания не пренебрегва проблематизации на литературоведското мислене, те получават семиотичен отговор. Разбирането, че кодът е инкорпорирани в градивни елементи на литературността, прави възможна историческата перспектива на изследване. Ако кодът бъде отнесен само към цялото, позицията би била просто хронологична. В литературноисторически план жанровете са такива носители на поетически код на конкретика и промяна.

Когато Лотман обобщава: „Елементите, присъстващи в текста, но нямащи съответствие в кода, не се явяват носители на смисъл”¹⁶, предполага процес на семантично производство. Семиотизацията е непрекъснат режим на работа по обема и паметта на културата, включваща разширяване на смислови планове и изваждане на други от активна комуникация, изработване на определен метаезик, валидизиране на дадена норма и непрекъснат обмен с традицията. Условията за възможен диалог в културен план, според Лотман, са обезпечени от т. нар. „семиотически структури”. Функционално специфични спрямо „езиковите структури”, в комуникативен план те обезпечават не само пренос на информация, но и генериране на смисъл¹⁷. В културни измерения диалогът е смислопораждащ механизъм.

През XIX в. Веселовски прилага към всеобхватността на емпирията съгъстване до значещи синтези. Определя подобен подход на аналогия между познание и език с математическия еквивалент – „алгебричен знак”. Решение на хуманитаристиката на XX в. е: нарастващата информация може да бъде предавана и съхранявана чрез семиотични модели. Семиотизациите се разгръщат от типологизиране на култури до всеобемаща аргументация на културата като „семиосфера” (Лотман).

Веселовски провежда последователен исторически анализ, който е съотнасян към доисторическото мислене, положено в лоното на Природата. Лотман предлага модел на културата като сложно организирана семиосфера в подвижни граници с органически създаденото. Човекът обитава реалното, дадено му от природата пространство, което за да направи „фактор на културата”, подлага на семиотизация¹⁸. „Най–„горещи” точки на семиобразуващи процеси са границите на семиосферата”. Подвижно понятие „на различни нива”, границите се включват в „многократни преводи и трансформации, съпроводени с генериране на нова информация”. Непрекъснатият обмен между тях генерира „нова семиосфера от по-висок порядък”¹⁹.

¹⁴ Пак там, с. 162.

¹⁵ Пак там, с. 203 – 211.

¹⁶ Пак там, с. 155.

¹⁷ Пак там, с. 155 – 163.

¹⁸ Пак там, с. 257 – 259.

¹⁹ Пак там, с. 262 – 268.

Включването на природата в културата е вторичен процес. Природното е семиотически обработено, присъства с някои свои особености, чрез избор на определени признаци. В семиозисен план това е редуциране, синтезиране на природата, която, като външно на човека, става вътрешно на създаваната от него култура и продължава да бъде това външно, в което той е положен. Културата, изкуството, словесното изкуство обитават гранични зони на опит, на разтягане, преодоляване на границите между семиотично създаденото и отвъд тях. На езика на семиотичния анализ може да бъде дефиниран перманентен генезис: отново създаван смисъл в подвижните граници между природа и култура, между реално и семиотизирано, между границите на различни полета в семиосферата.

Още в „Статъи по типологии култури“ (1970) се описва непрекъснатата процедура на „превеждането на някакъв участък на действителността на един или друг език на културата“²⁰. Семантичната всеобхватност на подобно разбиране подготвя мисленето за семиосфера. Лотман предупреждава за нарастващата информация и увеличаваща се сложност като проблем, който трябва да бъде решен на различни нива и в противоположни насоки: „Културата трябва да се проявява „в едни проекции“ като организирана по единен принцип йерархическа структура, в други – като съвкупност от структури, организирани по различни принципи, в трети – като съвкупност от организираност и неорганизираност“²¹.

Изработването на нов метаезик на науката, свързан с теория на знанието, е едно от решенията. Лотман коментира предложението на група тартуски изследователи да се използват понятийните синтези на математиката. „Топологията (математическа дисциплина, изучаваща свойствата на непрекъснатите пространства) в качеството на метаезик на описание на типовете култури“, според него, ще доведе до констатацията, че „в редица случаи се налага да се работи с по-сложни структури от тези, които досега са разглеждани от математиката“²².

В „О семиотическом механизме култури“ (1971) е направено понятийно разграничение между „програма“ и култура“. Програмата задава правила по обработка на информацията, за което ползва определен език. Културата е самите правила на семиотически превод. А езикът – „мошен източник на структурност“²³. Всяка от подсистемите на културата участва в произвеждане на историческа, географска, социална, икономическа, на типове междуличностна и трудова организация.

Всъщност е използвано понятийно мислене, прилагано при информационните системи. Културата като операционална система с дългосрочна памет трябва да реши въпросите за:

²⁰ Лотман, Ю. М. Статъи по типологии култури. Пос. изд., с. 397.

²¹ Пак там, с. 458.

²² Пак там, с. 450 – 451.

²³ Лотман, Ю. М., Успенский, Б. А. О семиотическом механизме култури (Учен. зап. ТГУ, 1971). – В: Лотман, Ю. М. Семиосфера. Пос. изд., с. 485 – 488.

- 1) количественото увеличаване на обема на знание;
- 2) преразпределение на информацията, което променя разбирането за „факт, подлежащ на запомняне“; преформатиране, което „увеличава обема на паметта за сметка на „неактуални“, но могъщи за актуализация резерви“;
- 3) забравянето като механизъм на културната памет – непрекъснато протичащи семиотически процеси на съхранение, пренареждане, изключване, актуализация, придобиване на нова информация²⁴.

Обобщението в „О семиотическом механизме культуры“ е: „XX в. доведе не само до научни метаезици (...) и, както изглежда, се движи към създаване на метакултура – всеобемаща метаезикова система от втори ред“²⁵. В края на века неовладимо нарастващата информация, непредвидимо променящата се комуникация (също и естетическа) вече подлагат на редакция семиотични идеи, дефинирани в близост до операционални системи. Във „Внутри мыслящих миров“ (1999) Лотман променя идеята за „вторични моделиращи системи“ със сферичен семиозис. Разгръща мисловна фигура на непрекъснато взаимопораждане с висок коефициент на семиотичен потенциал. Сферичното смислопроизводство работи в многоизмерността на пространство, време, скорост и енергия. Високата степен на смислова организираност и преобразуване Лотман описва като разнородни (по същност, функции, типология, пространствени и времеви параметри) полета. Включва действителността в процеса на непрекъснато преобразуване, прекодиране, създаване на нови езици на описание и на рефлексия.

В различно време в научното поле, с различно протичаща концептуализация се актуализират еднотипни въпроси. Фактологичността, синтезирането, организирането, семиотизирането на знанието не е въпрос за прогрес в науката – прогресът е друга категория. За Веселовски, литературният историк от XIX в., нарастващата фактология е задължение на научния опит, емпирична доказателственост, предхождаща синтеза. За семиотика на културата от XX в. Лотман информация/комуникация са семиотични разделители, през които се описва и осмисля културата.

От топологиите на Аристотел, логико-езикови множества на различно и общо, през поетическите общи места, изследвани от Веселовски като степени на повторимост в различни културноисторически контексти, общи места, проблематизирани възли на знанието, има и в науката. Мислими точки на съотнасяне, които стават видими при прегъване по линията на времето.

---

²⁴ Пак там, с. 489.

²⁵ Пак там, с. 503.

ЛИТЕРАТУРА

- Аверинцев 1977:** Аверинцев, С. С. Символика раннего Средневековья (К постановке вопроса). // *Семиотика и художественное творчество*. Москва: Наука, с. 308 – 337. **Averincev 1977:** Averincev, S. S. Simvolika rannego Srednevekovya (K postanovke voprosa). // *Semiotika i hudozhestvennoe tvorchestvo*. M.: Nauka, s. 308 – 337.
- Аристотел 1986:** Аристотел. *Реторика*. Предг., вст. студия и превод от старогръцки Ал. Ничев. София: Наука и изкуство. **Aristotel 1986:** Aristotel, *Retorika*. Predg., vstap. studiya i prevod Al. Nichev. S.: Nauka i izkustvo.
- Аристотел 2016:** Аристотел. *Поетика*. Превод от старогръцки, предговор и бележки Г. Гочев. София: Изток–Запад. **Aristotel 2016:** Aristotel, *Poetika*. Prevod, predgovor i belezhki G. Gochev. S.: Iztok-Zapad.
- Ахматова 2003:** Ахматова, А. *Сероглазый король*. Москва: Эксмо. **Ahmatova 2003:** Ahmatova, A. *Seroglazy korol*. M.: Eksmo.
- Богданов 1985:** Богданов, В. *Мит и литература*. София: Наука и изкуство. **Bogdanov 1985:** Bogdanov, V. *Mit i literatura*. S.: Nauka i izkustvo.
- Веселовский 1989:** Веселовский, А. Н. *Историческая поэтика*. Москва: Высшая школа. **Veselovskiy 1989:** Veselovskiy, A. N. *Istoricheskaya poetika*. M.: Visshaya shkola.
- Георгиев 1976:** Георгиев, Н. *Българската народна песен. Изобразителни принципи, строеж, единство*. София: Наука и изкуство. **Georgiev 1976:** Georgiev, N. *Balgarskata narodna pesen. Izobrazitelni principii, stroezh, edinstvo*. S.: Nauka i izkustvo.
- Далчев 1984:** Далчев, Ат. *Съчинения в два тома*. Т. I. Поезия. Т. II. Проза. София: Български писател. **Dalchev 1984:** Dalchev, At. *Sachineniya v dva toma*. S.: Balgarski pisatel.
- Дачев 1997:** Дачев, М. *Семиотика на цвета в поетичния текст*. София: Изд. център към НС, Център за изкуства Сорос. **Dachev 1997:** Dachev, M. *Semiotika na tsveta v poetichniya tekst*. S.: Izd. centar NS, Centar za izkustva Soros.
- Дживтерева 2013:** Дживтерева, Св. *Българската митопоетична картина за свят в народните гатанки*. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”. **Dzhivtereva 2013:** Dzhivtereva, Sv. *Balgarskata mitopoetichna kartina za svyat v narodnite gatanki*. V. Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.
- Дикинсън 2006:** Дикинсън, Е. *Дори мечтата стига*. Превод Ат. Далчев, Г. Мицков, Л. Милева, М. Николчина, Хр. Атанасова. София: Захарий Стоянов. **Dickinson 2006:** Dickinson, E. *Dori mechtata stiga*. Prevod At. Dalchev, G. Mickov, L. Mileva, M. Nikolchina, Hr. Atanasov. S.: Zahariy Stoyanov.
- Еко 1993:** Еко, У. *Семиотика и философия на езика*. Превод от английски Ю. Константинов. София: Наука и изкуство. **Eco 1993:** Eco, U. *Semiotika i filozofiya na ezika*. Prevod ot angliyski Konstantinov. S.: Nauka i izkustvo.
- Еко 1993:** Еко, У. *Трактат по обща семиотика*. Превод от италиански Н. Дионисиева. Вст. студия Ив. Знеполски. София: Наука и изкуство. **Eco 1993:** Eco, U. *Traktat po obshta semiotika*. Prevod ot italianski N. Dionisieva. Vstap. studiya Iv. Znepolski S.: Nauka i izkustvo.

- Елиът 2016:** Елиът, Т. С. *Избрани стихотворения*. Превод Вл. Левчев. Пловдив: Жанет 45. **Eliot 2016:** Eliot, T. S. *Izbrani stihotvoreniya*. Prevod Vl. Levchev. Plovdiv: Zhanet 45.
- Жанет 2001:** Жанет, Ж. *Фигури*. Съст. и превод М. Янакиева. София: Фигура. **Zhanet 2001:** Zhanet, Zh. *Figuri*, Sast. i prevod M. Yanakieva. S.: Figura.
- Лотман 2001:** Лотман, Ю. М. *Семиосфера*. Санкт–Петербург: Искусство. **Lotman 2001:** Lotman, Yu. M. *Semiosfera*. Sankt-Peterburg: Iskusstvo.
- Протохристова 1996:** Протохристова, К. *През огледалото в загадката. Литературни и метадискурсивни аспекти на огледалната метафора*. Шумен: Глаукс. **Protohristova 1996:** Protohristova, K. *Prez ogledaloto v zagadkata*. Shumen: Glauks.
- Тодоров 2000:** Тодоров, Цв. *Семиотика. Реторика. Стилистика*. Превод М. Горчева, Г. Дачева, Кр. Кавалджиев, М. Савова. София: Сема. **Todorov 2000:** Todorov, Tsv. *Semiotika. Retorika. Stilistika*. Prevod M. Gorcheva, G. Dancheva, Kr. Kavaldzhiev, M. Savova. S.: Sema.
- Янакиева 2009:** Янакиева, М. Литературата между езика и писането. // *Цветан Тодоров – теоретик и хуманист*. Сборник в чест на Цветан Тодоров. София: ИЦ „Боян Пенев”, с. 73 – 86. **Yanakieva 2009:** Yanakieva, M. *Literaturata mezhdu ezika i pisaneto*. // *Tsvetan Todorov – teoretik i humanist*. Sbornik v chest na Tsvetan Todorov. S.: ITs “Boyan Penev”.